

LA FANTASIA, LA LECTURA, EL JOC

Pep Albanell

Fa més de trenta anys que convisc amb la literatura fantàstica, tant des de la banda dels lectors com des de la banda dels autors. Per això, quan se'm va proposar de parlar de literatura i fantasia se'm va acudir que el que podia fer era posar en ordre i en net les reflexions que sobre aquesta mena de literatura han anat fisonant la meva pràctica literària durant tots aquests anys. De fet es tracta només d'observacions personals asistemàtiques que a mi m'han servit per a provar d'entendre el que faig, per què ho faig i per situar-me en l'univers literari, sense voler transcendir la seva condició d'apunts circumstancials que, en tot cas, necessitarien un treball posterior de reflexió i elaboració més rigorós. Però com que no estic gaire segur que mai em vegi amb cor d'escometre una feïnada d'aquesta mena, sobretot perquè representaria deixar de fer durant una temporada una altra cosa que em plau pla més —deixar córrer la fantasia tot escrivint—, permeteu-me elucubrar una estona amb i per la fantasia.

Hi ha tres motius fonamentals pels quals hom es posa a escriure: per explicar allò que ha passat, passa o podria passar alguna vegada; per preservar la memòria. Aquí hi posaríem tots els llibres d'ascendència o vocació realista. Però també s'escriu per explicar allò que no hauria de passar i perquè mai no passi. És com un conjur per exorcitzar un futur no desitjat. Aquí hi posaríem la literatura especulativa. I també s'escriu per explicar allò que mai no passa ni mai no pot passar si no és en el terreny de la imaginació. Aquesta literatura ens proporciona un univers infinit. Aquí hi va la literatura fantàstica., sobretot la que no té altra motivació que la de mostrar allò que la realitat no té ni tindrà mai.

La GEC defineix la fantasia com la *facultat de formar imatges mentals o representacions dels objectes no presents, de concebre combinacions que no forneix la realitat*. És una bona definició, no caldria sinó. Però m'he empescat una definició menys rigorosa, però més pràctica a l'hora d'explicar, en els meus encontres amb nois i noies, la diferència que hi ha entre la mentida i la fantasia. Així, la fantasia seria una mena d'acord entre dues parts, on l'una s'inventa una realitat diferent amb el *consentiment* de l'altra i amb l'objectiu de divertir-se, de fruit, ambdós, de la invenció; una mena de joc. Amb la mentida, en canvi, una part pretén induir l'error de l'altra per aprofitar-se'n.

Suposo que des dels orígens de la humanitat, des que la bèstia es va dreçar sobre les cames i va aconseguir comunicar-se parlant, que la fantasia —i l'engany, és clar— han fet un paper molt important en el desenvolupament de l'home. Des dels inicis, l'home ha intentat explicar-se allò que creia inexplicable, allò que no entenia, amb la fantasia. Cal distingir, però, dues menes de fantasies: la que sorgeix del temor (es tem allò que no es comprèn) i és la que va conformant els mites i els déus, i la que sorgeix del desig (es desitja allò que no es posseeix, però que és a l'abast) i seria la que originaria les rondalles i els contes populars.

El mite ens parla d'un món inabastable, habitat per déus i herois. Un món de fets i proves extraordinaris, pel damunt de les possibilitats humanes i que solen acabar molt malament. Les rondalles i els contes, en canvi, ens fan el món més amable i pròxim. Sabem que acabarà bé, amb el triomf de la nostra veritat que és la del protagonista, el qual ens és molt proper. El mite és la història del personatge que pretén adaptar el món a la seva mesura, per això, encara que de vegades sembla que pugui forçar el seu destí, sovint fracassa. L'empresa sol ser superior a les seves possibilitats. És la invenció del lluitador i ens transmet les grans idees, els grans conceptes. El conte popular és la història del personatge que s'adapta al món, i, per tant, acaba bé; sol sortir triomfant en la seva empresa, i ens parla de les petites coses de cada dia que són les que realment ens preocupen.

De la mateixa manera que es podria dir que la novel·la és hereva de l'epopeia i del mite, em sembla que també es podria considerar que la literatura infantil i juvenil és una forma de perllongació de la literatura popular. No vull pas dir amb això que el consum de les diverses formes de literatura popular —romanços, llegendes, contes— fos exclusiu de la xicalla. Sabem que els adults els rebien amb la mateixa avidesa i satisfacció amb què els rebien els seus fills i néts. Avui en dia la gent encara s'explica històries, casos curiosos o extraordinaris (en diuen llegendes urbanes), acudits, però la literatura escrita ha manllevat una bona part dels seus elements i alguna de les seves funcions.

El gènere que ha rebut el llegat més important de la literatura oral és la literatura infantil, ja que és en aquest sector on s'ha mantingut un cert sentit lúdic de la narració, adaptant estructures rítmiques, repetitives i cícliques, plantejant les històries com a petits jocs de paraules, d'accions, de personatges. El gust pel fantàstic s'ha mantingut en la literatura infantil, mentre que d'altres sectors de la creació escrita es movien en zones d'interès més aviat realistes.

La concepció del món i la societat està, en els contes i llegendes populars, molt suavitzada, erosionada pel pas del temps i del tragí oral, fent que en alguna ocasió arribi a ser d'una gran ingenuïtat. En la literatura infantil també trobem que el tractament del fantàstic és una manera tranquil·litzadora d'explicar allò que no es comprèn, de convertir en inofensiu el que és incompreensible. Aquesta visió del món amb arestes arrodonides, aquesta fantasia domèstica i amable, és la que perviu en els contes infantils actuals. Així com la humanitat, quan se sentia massa ignorant i petita per comprendre el món, necessitava la fantasia per donar respostes lenitives —d'on sorgia el mal podia sorgir també el bé— a les preguntes inquietants, el nen que també comença a moure's en un món que ha d'anar interpretant a poc a poc, necessita respostes consoladores de tot allò que encara no pot arribar a comprendre. I en la narrativa que consum —fonamentalment en àlbums il·lustrats—, aquesta resposta tranquil·litzadora es vehicula a través de la fantasia domesticada, sense fibló. La fantasia lúdica.

Però la humanitat ha anat creixent i ha trobat, gràcies a la seva inquietud per eixamplar els límits del seu coneixement, resposta a moltes preguntes que antany l'angoixava. I si no ha trobat resposta per a tot, sap que un dia podrà fer-ho. L'univers ja no és un enigma inquietant, sinó una complexa maquinària de la qual desconexem el funcionament d'una gran part, però que és al nostre abast. Tot és qüestió de temps. La ciència i el raonament lògic ens rescata de les ombres i ens va desvetllant els secrets de l'inexplicable. Però, per contra, la fantasia no desapareix del nostre panorama creador, ans al contrari: com més racional i lògic ens sembla el nostre món, més necessària és una sortida cap a la fantasia. Però aquesta fantasia ja no té l'objectiu de consolar-nos, sinó tot el contrari: ve a dur una petita dosi d'inquietud a la nostra existència. Ara som nosaltres els que busquem, en les creacions fantàstiques, l'emoció de l'inabastable, l'inesperat, l'absurd, l'irracional. El nostre avantpassat tenia por perquè ignorava. I ara nosaltres cerquem precisament el que tenim por de perdre amb el coneixement: el vertigen del desconegut, la vibració de la por irracional. Encara que es tracta d'una por controlada, catàrtica, que ens construïm gràcies a les obres de ficció, posem per cas. O a les experiències emocionants però segures, com el Dragon Khan o el ponting, que són una manera *fictícia* d'acostar-nos al perill real. La fantasia salvatge.

La fantasia que es desenvolupa a partir de la necessitat d'obrir una zona enigmàtica i desordenada del nostre paisatge personal no pot ser inofensiva. Si més no, d'aspecte. Allò incompreensible, terrorífic, anorreador, delirant, ens ha de commoure, ha d'obrir un petit resquitx en la nostra confiança en l'ordre de l'existència, perquè aquesta titil·lació de la por s'endinsi realment en la nostra consciència i commogui suficientment la nostra intel·ligència i, si s'escau,

alteri el ritme del nostre cor. Momentàniament, és clar. Sempre tenim el recurs de tancar el llibre, d'apagar el televisor o de baixar del Dragon Khan.

S'han escrit extraordinàries obres de les dues menes de fantasia anteriors; qualsevol lector mitjà en podria fer una relació passablement llarga. Però jo no puc deixar passar l'ocasió d'esmentar dos noms significatius, que il·lustraran perfectament el que jo entenc per fantasia lúdica i fantasia salvatge: Gianni Rodari i Stephen King.

Però hi ha una zona intermèdia que, sense practicar la fantasia domèstica de l'àlbum infantil, tampoc se les heu amb la fantasia salvatge de les grans emocions descontrolades. És la fantasia intermèdia, que podríem simbolitzar en la Terra Mitjana de Tolkien, que no pretén altra cosa que existir. La que descriu mons fantàstics pel pur plaer de crear; i és, per tant, creadora i, alhora, demana al lector que participi en la seva acció de crear, per la qual cosa és també creativa. La fantasia creadora i creativa.

Aquesta mena de fantasia em sembla la més rendible literàriament. No dic pas que sigui la millor, però sí que és la que ha donat obres de més qualitat. La fantasia domèstica i la salvatge apel·len als nostres instints, a les nostres necessitats primàries, per això semblen més fàcils, més elementals. La fantasia creadora i creativa és més elaborada, exigeix la nostra aportació imaginativa, la nostra capacitat de crear mons interiors i de creure'ns-els. Les altres dues fantasies juguen amb el que ja duem a dins; en canvi, la fantasia creadora i creativa ens enfronta amb el que encara no duem amb nosaltres i ens empeny a construir-nos-ho. Hi ha una colla d'autors que han fet camí en aquest camp, des del reverend Dogson, àlies Lewis Carrol, fins al ja esmentat J. R. R. Tolkien, passant per Roald Dhal o Michel Ende. I a casa nostra autors com Pere Calders, que crea un món nou a partir del que ens proporciona la realitat, però amb ingerències fantàstiques que el converteixen en un món insòlit, extraordinàriament suggestiu i estimulant, ja que la incrustació fantàstica actua com a catalitzador que transforma el món conegut i ens introdueix en un univers nou que funciona coherentment, però segons unes altres lleis. Així doncs, ens trobem que en la societat moderna, pragmàtica i realista, on la ciència sembla que pot arribar a explicar-ho tot i la tècnica sembla que pot arribar a fer-ho tot, la fantasia ja no s'utilitza per necessitat, sinó per plaer.

Des de sempre, el joc ha fet parella amb la fantasia. La mateixa fantasia esdevé un joc quan suplanta la realitat en els jocs dels nens. En els jocs d'atzar, fins i tot podem dir que el joc suplanta la fantasia: fa uns segles el serf de gleva creia que qualsevol dia se li apareixeria un

ésser fantàstic i poderós que li solucionaria tots els problemes. Ara que la gent ja no pot creure en fades, creu en les travesses, en la sort de les rifes que l'han de treure de penes i de misèries.

Com la fantasia, el joc ens permet assumir riscos controlats. En l'esport, el joc físic suplanta l'enfrontament amb l'enemic; els jocs d'envit ens permeten assumir la possibilitat de perdre (i la possibilitat de guanyar) gràcies a la nostra capacitat de fer front al risc. El joc de competició ens permet triomfar, en ser més sagaços i astuts que els nostres contrincants...

Hi ha moltes formes de literatura que també són una mena de joc per al lector, les novel·les d'aventures que jo devorava en la meva adolescència, ho eren per mi. Jo vivia l'aventura a mesura que llegia. Jugava l'aventura, m'encarnava en els personatges dels llibres que llegia i transformava llibres i personatges amb el que jo era en el moment de la lectura. En la meva experiència lectora distingeixo dues categories de llibres importants. Els llibres que et xuclen, *et fiquen dins seu* i t'arrossegueu al llarg de les pàgines. Són llibres que t'abdueixen. Se solen descobrir en l'adolescència i qui els troba se'n fa addicte. Posteriorment ensopegues amb llibres que *se't fiquen dins*, que des que els has llegit, els duus amb tu, t'acompanyen. Solen trastocar, ni que sigui subtilment o temporalment, la teva existència. Són llibres que et transformen. Gaudir d'aquesta mena d'experiències i sensacions lectores és una de les coses que ens acosten una mica més a la felicitat. De fet, llegir és disposar de petits fragments de felicitat que hom pot administrar-se discrecionalment. Però hem de tenir en compte que no podem obligar ningú a ser feliç.

El lector adolescent va descobrint el món —una part del món— vivint a través dels llibres, alhora que hi juga i que desenvolupa el seu sentit del fantàstic. Però en l'actualitat l'adolescent pot obtenir, gràcies a les immenses possibilitats de la nova tècnica, dels videojocs als muntatges virtuals, d'una sola vegada i més còmodament, la passió de l'aventura, l'esclat de la fantasia, el repte del joc i la vivència personal. No ens ha d'estranyar, doncs, que sovint s'estimi més el videojoc, posem per cas, que no el llibre. El videojoc el fa participar directament de l'aventura, és ell qui supera les proves del protagonista ja que és ell qui el comanda. Ja se sap que els adolescents actuals estan sobreestimulats per una abundantíssima oferta lúdica i la seva relació amb la lectura ha de ser diferent de com ho era fa només alguns anys, quan tenia més temps i menys possibilitats d'experimentació al seu voltant. No es tracta de mitjans millors o pitjors, tolerables o intolerables. En el fons només es tracta de dotar-los de mitjans per entendre el món que els envolta i per entendre's a si mateixos. És a dir, és un problema cultural. Si el que necessita culturalment l'adolescent li proporciona el llibre, la televisió, els videojocs o ho troba

navegant i experimentant pel ciberespai tant és. L'important és que els productes culturals que l'han d'ajudar a ser una mica millor intel·lectualment i moralment facin la seva funció, en el mitjà que sigui.

El que fou rector de la Politècnica durant els anys 1978 al 1994, Gabriel Ferraté, deia en una entrevista que li feia Joaquim Noguero a la revista *Escola Catalana* el gener de 2000:

Els estudiants de primària que ara arriben als mestres són canalla que, amb tantes excepcions com faci falta (mai no es pot generalitzar), ha nascut entorn del món de l'ordinador. Per ells és un joc, han nascut dins un món d'informació predominantment visual. Però, qui ho ha dit que només puguem aprendre un concepte llegint? Si jo vull estudiar algun aspecte relacionat amb una simfonia de Beethoven, és veritat que puc buscar algun llibre que me'n parli... però sense escoltar-la! En canvi, si tinc la possibilitat d'escoltar la mateixa explicació amb la barreja de text, imatge i música que m'ofereix un equip multimèdia és evident que em puc enriquir alhora, simultàniament, per l'acció de molts més imputs sensorials que no sols amb la lectura d'idees escrites. Sàviament utilitzada, doncs, la riquesa de mitjans ofereix moltes més possibilitats i capacitats d'aprenentatge. I, en aquest sentit és molt probable —tampoc no voldria pontificar— que els estudiants d'ara ens arribin amb una capacitat d'assimilar informació molt més multimèdia; és a dir, d'un ensenyament que exigeixi la participació de molts més sentits alhora.

Sembla evident que, en el terreny formatiu i informatiu, els equips multimèdia han d'ocupar bona part de l'espai que ara ocupa la lectura. Però, i el plaer de llegir? Si es tracta de divertir-se, de passar l'estona, qualsevol entreteniment, si és prou engrescador, servirà. Però l'experiència d'una lectura gratificant, de ficar-se dintre d'un llibre o de sentir com un llibre se't va posant a dins i et reordena l'interior, és única, insubstituïble. L'art de l'escriptura —i per tant el plaer de la lectura— només es poden gaudir utilitzant aquest artefacte que anomenem llibre. Aquest acte íntim, intransferible, de comunicar-se amb un llibre, connectant amb el que et diu, com t'ho diu i el que et vol dir, és el que fa de la lectura una experiència única que cal fer descobrir a les noves generacions.

No es pot obligar la gent a ser feliç, perquè el que podem aconseguir és l'efecte contrari. El resultat de certes benintencionades imposicions pot fer de la lectura desmotivada una mena d'exercici desagradable i avorrit que, al capdavall, el que aconseguix és relacionar lectura i

desplaer, que no és pas el que hom es proposava, precisament. Em sembla que el millor proselitisme per a la lectura es fa per contagi. El futur lector aprèn que la lectura és una pràctica gratificant, apassionant i interessant quan, al seu voltant, hi ha gent que, explicitant-ho o no, li ho demostren. Aquell que es mou entre llibres, o millor dit, entre gent que gaudeix de la lectura, a casa, a l'aula, a la feina, entre els amics, difícilment se sostraurà de l'atracció de la lectura. I quan senti algú parlar amb passió i entusiasme d'un llibre que acaba de llegir o està llegint, la reacció més normal serà la de la curiositat per conèixer aquest artefacte que ha fet tan bon efecte en el seu amic o conegut. Per això penso que, si del que es tracta és de fer lectors —si hi ha d'altres objectius la cosa varia—, és convenient, a l'aula, parlar només dels llibres que ens han agradat. Si hem de captar adeptes a la lectura, caldrà parlar només dels llibres que ens han agradat realment, perquè el que farà la feina serà la passió i l'entusiasme que percebran més clarament, més incisivament, els nostres interlocutors.

També hem de comptar que res no se'ns dóna de franc i que, de vegades, no és fàcil arribar a fer entendre a qui d'entrada no està gens receptiu, el que es perd no llegint. Hi ha infinitat de recursos per fer-ho i si hom ho creu realment sabrà com transmetre-ho eficaçment. De totes les tècniques, estratègies i trucs possibles, deixeu-me fer èmfasi en la lectura en veu alta a classe, feta pel propi professor. Em refereixo a fer una lectura pausada, ben vocalitzada, amb l'entonació i la prosòdia adequades. És quan llegir esdevé una veritable interpretació i, per tant, un joc. En relació amb aquesta productiva activitat, voldria acabar aquesta xerrada reproduint un breu fragment d'una entrevista del professor José Maria Valverde apareguda ja fa anys en la revista *El viejo topo*:

Estamos en una crisis del oído; la gente cuando lee no oye lo que lee [...] e incluso a los locutores de la televisión les cuesta leer un texto. Bueno, entonces quiere decir que hay ahí un problema básico para la literatura, que es lenguaje, que es, como la poesía, algo que se encuentra en la voz y en el oído, no en el papel; el papel es secundario, el papel no haría falta en rigor. Y esto está fomentado por la cultura actual, con un exceso de letra impresa que nos rodea pero que no llegamos a leer.